

A JUGOSZLÁVIAI MAGYAR ISKOLÁK FEJLŐDÉSTÖRTÉNETI VÁZLATA A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

Horváth Mátyás

A vajdasági oktatásügy helyzete az első világháború előtt

A vajdasági magyar nemzetiségi iskolák két világháború közötti fejlődéséről tárgyilagos képet csak akkor alkothatunk, ha megvizsgáljuk, hogy milyen volt a közoktatás helyzete ezen a területen az I. világháború előtt. Vizsgálódásainkhoz a legmegbízhatóbb adatokat a Magyar statisztikai évkönyvek szolgáltatják. További fejtegetéseimben minden feltüntetett adatot ezekből merítettem.

A mai Vajdaság területéhez tartozott az I. világháború előtt a valamikori Bács-Bodrog vármegye, Torontál, Szerém megye és Temes megye déli része. Szerémségben akkor is, ma is jelentéktelen számú magyar élt. Temes megye említett része ritkán lakott terület volt, és az újratelepítések előtt szintén kevés magyar népesítette be. Ezért a továbbiakban adatközlésemben kizárólag Bács-Bodrog és Torontál vármegyékre szorítkozom.

Az utolsó békeév, az 1913/14. tanítási év adatai alapján ezek a területek a következő közoktatási rendszert tárják elénk:

	Bács-Bodrog vm.	Torontál vm.
óvoda	122	140
elemi iskola	356	349
ismétlő	212	171
gazdasági népiskola	85	120
ipariskola	34	17
kereskedő iskola	2	2
polgári	17	16
gimnázium	4	2
felső leányiskola	1	–
szakiskola	7	3

Az adatokból mai szemmel is meglepően fejlett, sokoldalú képzési rendszer tárul elénk. Egyrészt ennek köszönhető, hogy 1918 után a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság

azon ritka területei közé számított a mai Vajdaság, ahol csupán a lakosság 23,3%-a volt írástudatlan! Másrészt az akkori gazdasági viszonyokat tartva szem előtt, az iskolarendszer rugalmasságát kell kiemelni, amely igyekezett a gazdasági és társadalmi igényeknek megfelelő végzettséget biztosítani a fiataloknak.

Más érdekes adatok is szembetűnőek, például az óvodák nagy száma. Szabadkán 1873-ban létesült az első óvodai tagozat, elsőként a mai Vajdaság területén. Alig fél évszázad alatt tehát olyan hálózat alakult ki, amely elismerésre méltó, ha tekintetbe vesszük az akkori egy főre jutó nemzeti összterméket. Ez az intézményrendszer olyan tényező, amely monografikus feldolgozást igényel, mert múltja és hagyományai alapján érthetjük meg a mai óvodai rendszerünket is.

Az elemi négyosztályos iskolák meglepően nagy száma viszont csalóka lehet, ha a mai körülményeket és számadatokat vetítjük a múltba. Különösen a Bácskában kiterjedt tanyavilág létezett és létezik ma is. A századforduló tájékán a tanyai gyermekek beiskoláztatása érdekében akció indult, hogy iskolaépítéssel ezekben a körzetekben is felszámolják az írástudatlanságot, megoldják a gyermekek beiskolázását. Ekkor tömegesen épültek az általában egytanítós tanyai iskolák, melyek maradványai ma is állnak vagy működnek még Szabadka, Topolya vagy Zenta környékén. Egy részüket a közlekedési viszonyok javulása vagy a tanyavilág részleges felszámolása szüntette meg. Mindezeket jelezni kell, mert a későbbi statisztikai adatok csökkenő irányzatai mögött sok esetben a körzetesítés, átszerveződés áll, és nem olyan irányzat, amely egy etnikum ellen irányulna.

1910-ben hajtották végre a régi impérium utolsó népszámlálását. Az akkor nyert adatok szerint területünkön az elemi iskolák megoszlása a tanítási nyelv szerint a következő volt:

	Bács-Bodrog vm.	Torontál vm.
összesen	354	356
magyar	255	214
német	21	19
szlovák	11	4
román	–	41
ruszin	1	–
horvát v. szerb	66	75

A népszámlálás adatai szerint nagyjából a mai Vajdaság területén a lakosság 29,8%-a magyar nemzetiségű; Bács-Bodrog megyében 39,8-, Torontálban 19,7%-a. Ha ehhez a tényhez viszonyítjuk az elemi iskolák százalékos megoszlását a tanítási nyelv szerint, a következő arányokat kapjuk:

- a 710 elemi iskolából 469 magyar tanítási nyelvű, azaz 66%;
- Bács-Bodrog vármegyében 72%,
- Torontálban 60,1%.

Ha a lakosság számarányával vetjük egybe az iskolák tanítási nyelvét, akkor meglehetősen kedvezőtlen kép alakul ki a nemzetiségi oktatás kárára. Amint látjuk, a magyar tanítási nyelvű iskolák kétszeresét képezik a lakosság számarányának! Még kedvezőtlenebb lenne a kép, ha a középiskolákban uralkodó helyzetet vennénk szemügyre. Felesleges azon-

ban kimutatást készíteni, hiszen alig akadt középiskola, ahol nem magyar nyelven folyt az oktatás.

A vajdasági magyar nemzetiségi oktatásügy a két világháború között

A Monarchia összeomlása után, 1918. december 1-én Belgrádban kikiáltották a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságot, azaz olyan államalakulat jött létre, amely a délszláv nemzetek törekvését volt hivatott megvalósítani. Ezt megelőzően 1918. november 25-én Újvidéken összeült a vajdasági nemzetgyűlés. Az ott hozott határozatok 5. pontja foglalkozott a kisebbségi jogokkal. Leszögezte, hogy azon nem szláv nemzetek számára, amelyek az új állam határai között maradnak, a nemzetgyűlés biztosít minden jogot, amellyel mint kisebbségek korlátlanul élhetnek, és fejleszthetik nemzeti létüket.

Az újonnan alakult államban sem sikerült biztosítani az etnikailag tiszta határokat. Az 1921. január 31-ei népszámlálás adatai szerint kisebbségek képezték az összlakosság 18,8%-át. Ebből 3,9% volt a magyar, azaz 476 658 fő. Tekintettel a nemzeti kisebbségek nagy számára, a győztes szövetséges hatalmak igyekeztek biztosítani azok minimális emberi jogait nemzetközi szerződésekkel is.

Az SZHSZ Királyságnak 1919. szeptember 10-én Saint Germainben kellett volna aláírni a kisebbségi szerződést az osztrák békeszerződéssel együtt. Ám a békeküldöttség nem volt hajlandó azt ellátni aláírásával. A kisebbség helyzetéről a szerződésben megállapított jogok elfogadhatatlanok voltak a hegemonista nemzetiségi politika számára. A kormány és a békeküldöttség úgy vélte, hogy az aláírás megtagadásával kikényszeríthetik a rendelkezések bizonyos módosítását.

A párizsi békeértekezlet tanácsa és maga Clemanceau sem volt hajlandó bármit is változtatni a szerződés szövegén. Így az SZHSZ állam 1919. december 5-én nyilatkozatával kénytelen volt csatlakozni a szerződéshez. Az 1920. május 10-i ideiglenes törvény a kisebbségi szerződést törvényerőre emelte.

A Saint Germain-i szerződés 9. szakasza biztosította a nemzeti kisebbségek anyanyelvű oktatását:

„A közoktatás tekintetében azonban azokban a városokban és járásokban, ahol jelentős számban élnek nem hivatalos, hanem más nyelven beszélő szerb-horvát-szlovén alattvalók, az SZHSZ kormány megfelelő könnyítéseket biztosít, hogy e szerb-horvát-szlovén alattvalók gyermekei számára biztosítsa az elemi iskolákban az anyanyelvükön való tanulást.

Ez a rendszer nem fogja meggátolni a szerb-horvát-szlovén kormányt, hogy az említett iskolákban bevezesse a hivatalos nyelv kötelező tanítását.

A jelentős mértékben népi, vallási vagy nyelvi kisebbséghez tartozó szerb-horvát-szlovén alattvalók lakta városokban és járásokban e kisebbségeknek igazságos részt biztosítanak azoknak az összegeknek a felhasználásából és elosztásából, amelyeket az állami költségvetés, a községi vagy más költségvetések a közalapokból a nevelési, vallási vagy jótékony célra jelöl ki.

E szakasz rendelkezései csak az 1914. január 1-je után Szerbiához vagy az SZHSZ Államhoz csatolt területeken lesznek érvényesek.”

Úgy vélem, elengedhetetlen volt szó szerint idéznem a fenti szöveget, mert pl. az utolsó bekezdés automatikusan megvonta a jogot a bolgár, török és albán nemzeti kisebbségektől, hogy legalább az elemi képzettséget anyanyelvükön szerezhessék meg, mert az általuk lakott területek előbb, főleg a Balkán-háborúk során kerültek Szerbiához. A macedónokat viszont sem kisebbségnek, sem nemzetnek nem ismerték el, így szó sem lehetett az anyanyelvi iskoláztatásukról.

Magyarországot a trianoni békeszerződés kötelezte a kisebbségi tanulók anyanyelvű iskoláztatására. A szerződés 59. cikkelye szerint

„Olyan városokban és kerületekben, ahol nem magyar nyelvű magyar állampolgárok jelentékeny arányban élnek, a Magyar Kormány a közoktatásügy terén megfelelő könnyítéseket fog engedélyezni avégből, hogy ilyen magyar állampolgárok gyerekeit az elemi iskolában saját nyelvükön tanítsák. Ez a rendelkezés nem akadályozza a Magyar Kormányt abban, hogy a magyar nyelv oktatását az említett iskolákban kötelezővé tegye.”

Látjuk a két szerződés párhuzamos elemeit, és azt a közös tételt, hogy a szerződő felek számára csak az elemi iskoláztatást irányozták elő a kisebbségek nyelvén. Ebből a tényből messzemenő kára származott a kisebbségeknek!

A kisebbségekre vonatkozó törvények és azok hatása a magyar nemzetiség oktatásügyére

Az SZHSZ Királyság vidovdáni alkotmány néven ismert 1921. június 28-i alkotmányának 16. szakasza foglalkozott a kisebbségi tanulók oktatásával:

„A más fajú és nyelvű kisebbségek elemi oktatásban részesülnek anyanyelvükön, olyan feltételekkel, amelyeket a törvény fog előírni.”

Az itt kilátásba helyezett törvény 1929-ig váratott magára! A nemzetgyűlés ekkor hozta meg a nyolcosztályos elemi iskolákról szóló törvényt (Zakon o narodnim školama), melynek 42. szakasza volt hivatott rendezni a kisebbségek anyanyelven történő oktatását:

„Az oktatás a népiskolákban államnyelven történik. Azokban az iskolákban, amelyekben ama nemzetiségek vannak, amelyeket a St. Germain-i békeszerződés említ, megengedett a szülők kívánatára a népiskolai oktatás az első négy esztendőre, vagyis az alsófokú népiskolákban, anyanyelvükön. Ezekben az osztályokban az államnyelv, mint külön tantárgy tanítása, kötelező; ezekben az iskolákban is államnyelven történik a nemzeti csoport (történelem, földrajz) előadása.”

A szerződésbe foglalt meghatározás, hogy az elemi iskoláztatást kell biztosítani a kisebbségek anyanyelvén, végzetes lett a magyar iskolák számára a mai Vajdaság területén. Az értelmezés szerint az SZHSZ kormánynak tehát csak a népiskolák alsó tagozatán volt kötelessége lehetővé tenni az anyanyelvi oktatást. Így ez elsősorban a magyar nyelvű közepiskolai rendszer megszűntét idézte elő. A szakiskolákban sehol, néhány polgáriban és gimnáziumi tagozaton pedig az anyanyelven és hittanon kívül minden tantárgyat az államnyelven oktattak.

Láttuk az utolsó békeévek statisztikai adataiból, hogy a magyarság számarányához viszonyítva kétszer annyi iskola működött magyar nyelvén. Érthető lett volna, hogy az új

kormányzat egy társadalmi igazságtalanságot helyrehoz, és növeli az anyanyelvi iskoláztatást a lakosság nemzetiségi megoszlásának megfelelően. Ám a régi helyett új igazságtalanság lépett érvénybe.

1920-ban kormányrendelettel Vajdaság területére is kiterjesztették az 1904. április 19-én hozott elemi iskolai szerbiai törvény rendelkezéseit. Ezzel állami tulajdonná nyilvánították a felekezeti és önkormányzati iskolák vagyonát, igazgatásukat államigazgatási hatáskörbe helyezték.

Mivel az iskolatörvény előírta a nemzeti tárgyak szerb nyelven történő oktatását, a tanítók kötelesek voltak záros határidőn belül gyakorlati és elméleti vizsgát tenni az államnyelvből. Ez a kötelezettség a kisebbségi tanítók létszámának jelentős csökkenését okozta, mivel sokan nem tudtak eleget tenni ennek a kötelezettségnek.

A statisztikai adatokból azt is láttuk, milyen fejlett volt az óvodai hálózat. Mindazonkon a helyeken, ahol magyar tanítási nyelvű osztályok is működtek, szerb nyelvű óvodák nyíltak, iskolai előkészítők, hogy a gyermekek az iskolába lépés előtt elsajátítsák az államnyelv alapjait. Kisebbségi tagozatra csak azok a gyermekek iratkozhattak, akikről az állami közigazgatási hatóság a közoktatási hatósággal együttműködve sajátos mércék alapján megállapította, hogy valóban az illető kisebbséghez tartoznak. Ezt a gyakorlatot névelemzésnek hívták. Lényege az volt, hogy mindazokat a tanulókat, akiknek szláv hangzású vezetéknevük volt, szerb tanítási nyelvű osztályokba irányították, mondván, hogy mindezek elmagyarosított személyek. Más kisebbségi vagy zsidó tanuló sem iratkozhatott magyar tagozatra.

A névelemzés következménye az lett, hogy olyan településeken is, ahol a lakosság színmagyar volt, szerb iskolák nyíltak, és azokba kényszerítették a magyar tanulók jelentős részét. Az eljárás következményeként ezek a fiatalok megrekedtek az anyanyelvi írástudatlanság fokán!

A közoktatási rendszer irányzatai mellett a belpolitikai álláspont a kisebbségi iskolákkal kapcsolatban mindig a pillanatnyi politikai érdekek függvénye volt. A politikai események pedig általában kedvezőtlenül hatottak a magyar nyelvű iskolák helyzetére.

1929-ben a Népszövetség Tanácsa napirendre tűzte a kisebbségek helyzetét az utódállamokban. A magyarországi Bethlen-kormány memorandumot nyújtott be a magyar kisebbség helyzetéről. Ezzel a lépéssel felszították a kedélyeket a hazai belpolitikai körökben a magyar iskolák ellen. A hivatalos álláspont egyik hangadója a következőképpen veti el a memorandum követeléseit:

„A magyar kisebbség nálunk az a kisebbség, amely a legkevesebb jogot formálhat az iskolai és közoktatásügyi autonómiára, mivel az 1907-i Apponyi-féle népoktatási törvény szégyene volt az egész kulturált Európának, és mert ők [azaz a magyar kormány, H.M.] nyílt irredenta politikát folytatnak. Másrészt, előbb mutassák be, mi a helyzet a délszláv kisebbség iskoláztatása körül Magyarországon, és milyen mértékben érvényesítette Magyarország a trianoni szerződés kisebbségekre vonatkozó rendelkezéseit.”

A múltra vonatkozóan, mint láttuk, nem volt alaptalan a védekezés. Ám vajon volt-e alapja a magyarországi nemzeti kisebbségek iskoláztatásával kapcsolatban kifejtett célzásnak?

A trianoni békeszerződésben vállalt kötelezettségeket az 1923. évi 4800. számú minsziterelnöki rendelet és 110478. sz. VK Minisztériumi rendelet szabályozta, mely szerint

„A tanítási nyelvet olyan helyen, ahol a kisebbség többségben van, a helyi iskolai hatóság vagy a községi képviselőtestület határozza meg. Ha a helységben 40 tanköteles kisebbségi gyermek van, szüleik határoznak a tanítás nyelvéről.”

Habár a békeszerződés nem említi megszorításokat, a gyakorlati megvalósításban már találkozunk ezzel: többségi jelenlét a településeken, a tanulólétszám limitálása. Ugyanakkor a gyakorlatban a kisebbségi iskolák különböző típusai alakultak ki:

- a) a tanítási nyelv a kisebbség nyelve + a magyar nyelv;
- b) vegyes nyelvtanítás (anyanyelven folyt az anyanyelv, a természet- és gazdasági ismeretek, rajz, kézimunka tanítása, a többi tantárgy magyarul);
- c) a tanítás nyelve a magyar + kisebbségi nyelv.

Meg kell jegyezni, hogy Magyarországon a harmincas évek végére a kisebbségi iskolák 73%-a a c) típusba tartozott! A felizzott nemzeti eufória a határ mindkét oldalán végeredményben a kisebbségi iskoláztatás kárára volt. A vajdasági magyarok számára valószínűleg kedvezőbb lett volna, ha maga az anyaország mutat példát a kisebbségi jogok érvényesítésére az iskoláztatásban.

A pedagógusképzés és a tankönyvek

A hazai források alapján igen nehéz követni a magyar iskolák fejlődését a két háború közötti időszakban. Kevés a kútfő a kisebbségi iskolákról. Ha fellelhetők bizonyos adatok, nehéz megállapítani az egyes nemzetiségek iskoláinak, tanulóinak számát, mert a források, pl. a statisztikai évkönyvek összesítve közlik azokat. Sok az ellentmondás is az adatokban, sőt, előfordul, hogy ugyanaz a forrásmunka ellentmondó adatokat közöl. Két megbízhatónak tűnő adatsort találtam a magyar tanítási nyelvű iskolák helyzetéről a harmincas évekből:

	iskola	osztály	tanuló	tanító	lakosság/iskola	tanuló/tanító
<i>1931/32. tanítási év</i>	166	478	25530	444	2182	58
<i>1938/39. tanítási év</i>	183	452	27915	374	2000	66

Az adatokból kitűnik, hogy a harmincas években a kezdeti átrendeződés után növekedett a magyar tanulók száma a kétnyelvű osztályokban, ugyanakkor vészesen csökkent a magyar tanítók száma. Az utóbbi következménye az lett, hogy rendkívül megnövekedett az osztálylétszám. Összehasonlításként megemlítem, hogy ugyanebben az időszakban Magyarországon egy tanítóra átlagosan 48 tanuló jutott, azaz 28%-kal kevesebb, mint a Vajdasági iskolákban....

A magyar tanítók hiánya a harmincas évek elején már olyan méreteket öltött, hogy a kormányzat kénytelen volt 1933-ban a belgrádi tanítóképzőben magyar tagozatot nyitni. Innen került ki 1938-ban az első és egyetlen, 13 főből álló tanítógeneráció.

A magyar kisebbségi iskolákban a tankönyvek hamar kiadásra kerültek. Már 1920-ban megjelent az 1. osztály számára az ábécéskönyv. A tankönyvek szerzői zömmel szerb nemzetiségű pedagógusok voltak, akik kitűnően ismerték a magyar nyelvet. Magyar nemzetiségűt a későbbiekben is alig találunk a tankönyvek szerzői között. A magyar olvasókönyvek tartalma és szerkezete azonos volt a szerb nyelvűekével. Általában erkölcsi és nevelő jellegű szövegeket, történelmi olvasmányokat tartalmaztak. Ez utóbbiak főleg a szerb nemzet kiemelkedő személyiségeivel és eseményeivel foglalkoztak. Magyar történelmi vonatkozású olvasmány nem kapott helyet az olvasókönyvekben. A földrajzi és természettudományi olvasmányok általában ismeretterjesztő jellegűek voltak, nem képeztek irodalmi értéket. Az ún. nemzeti tárgyakra vagy kétnyelvű (történelem) vagy szerb nyelvű (földrajz) tankönyveket használtak. Például a kétnyelvű történelmi tankönyv magyar szövege arra szolgált, hogy a tanuló egyáltalán megértse, miről szól a tananyag!

Az oktatási segédletek általában a békeévekből származtak. Például még 1930-ban is arra panaszkodtak az iskolaigazgatók, hogy az iskolakönyvtárakban általában magyar könyvek találhatóak, szerb nyelvű alig, és „még a legközönségesebbek sem hozzáférhetők szerb nyelven.”

Irodalom

- Háber Judit (1986): *Pedagógusok és iskola*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Horváth Mátyás (1988): *Anyanyelvi nevelés a korai ifjúkorban*. Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete. Újvidék.
- Nikić, Fedor (1929): *Manjinske i privatne škole i naša prosvetna politika*. Letopis Matie srpske. Novi Sad.
- Pálinkás József (1976): A magyar tanítási nyelvű általános iskolák helyzete és fejlődése a régi Jugoszláviában. *Oktatás és Nevelés*, 16. sz.
- Rehák László (1967): *A kisebbségek Jugoszláviában*. Fórum, Újvidék.
- Somogyi József (1942): *Hazánk közoktatásügye a II. világháborúig*. Budapest.
- Stanojević, St. (1929): *Narodna enciklopedija*. Bibliografski zavod d.d., Zagreb.
- Statistički bilten Saveznog zavoda za statistiku i evidenciju. Serija B – II – br. 36.
- Trajković, N. (1933): *Statistika škola pod Ministarstvom prosvete na dan 15. maja 1932.g.* Beograd.
- Zakon o osnovnim školama, 5. XII 1929. Zbirka zakona, sveska 158.

Horváth Máttyás

ABSTRACT

MÁTYÁS HORVÁTH: AN OUTLINE OF THE DEVELOPMENT OF HUNGARIAN SCHOOLS IN YUGOSLAVIA BETWEEN THE TWO WORLD WARS

In this paper we summarize the characteristics of the educational system in Vojvodina (Vajdaság) before World War II. Vojvodina was a multiethnic, multilingual and multicultural region of Hungary before World War I, comprised mainly of ethnic Hungarians, Germans and Serbs. The educational system had many levels and opportunities. However, in terms of the language of education, 66% of the schools taught in Hungarian when only some 30% of the population was of Hungarian nationality. Injustice to non-Hungarians by ethnicity turned into injustice to Hungarians after World War I, when Vojvodina was given to the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. The newly formed state signed the minority treaty of Saint Germain in 1919, the 9th paragraph of which guaranteed primary education in the mother tongue. However, the state abandoned secondary and vocational school education in the mother tongues of minorities such as Hungarians and Germans. Church and private schools were nationalized. History and geography were taught in Serbian even in the schools for minorities. The number of Hungarian teachers dropped due to the requirement that they pass a proficiency exam in Serbian on a short notice. Non-Hungarian minorities, Jews or ethnic Hungarians who had Slavic- or German-sounding family names were not allowed to attend Hungarian schools. Due to the reduced number of Hungarian teachers, as many as 66 students were taught by a teacher on average. To mitigate the shortage of teachers, the Teacher's School in Belgrade opened a Hungarian section in 1933, where thirteen Hungarian teachers had graduated by the start of World War II. The readers for Hungarian schoolchildren were written by Serbian nationals. Even schools for ethnic Hungarians were using geography textbooks in Serbian, and textbooks in both Hungarian and Serbian for teaching history.

Magyar Pedagógia, 97. Number 3–4. 319–326. (1997)

Levelezési cím / Address for correspondence: Horváth Máttyás, Jugoszlávia 24415 Bački Vinogradi Belgradi u. 12.